

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Journal of Academic Language and Literature

PROF. DR. METİN AKAR'A ARMAĞAN

(Cilt/Volume: 5, Sayı/Issue: 4, Aralık/December 2021)

Mehmet Nuri ÇINARCI

Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl
Üniversitesi
mehmetnuriedb@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-7493-3872>

Osmanlı Şuara Tezkirelerinde Tarih Düşürme Geleneği

The Tradition of Chronogram in Ottoman Poet Tezkires

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 07.10.2021

Kabul Tarihi/Accepted: 12.11.2021

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2021

Atıf/Citation

ÇINARCI, M. N. (2021). Osmanlı Şuara Tezkirelerinde Tarih Düşürme Geleneği. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 5(4), 2104-2130. <https://doi.org/10.34083/akaded.1005602>

ÇINARCI, M. N. (2021). The Tradition of Chronogram in Ottoman Poet Tezkires. *Journal of Academic Language and Literature*, 5(4), 2104-2130. <https://doi.org/10.34083/akaded.1005602>

Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.

Öz

Tarih düşürme anlayışı Osmanlı şiir geleneğinde oldukça köklü bir geçmişe sahiptir. Birçok divan şairinin divanlarında çeşitli sebeplerle düşülmüş tarih manzumelerine rastlamak mümkündür. Hatta bazı divan şairleri kabiliyetleri mukabilince kaleme aldıkları tarih manzumeleriyle şöhret elde etmiş; dönemin biyografik kaynakları tarafından tarihçilikleri övülmüştür. Tarih düşürme hususunda ismi ön plana çıkmış bu müverrih şairlerle ilgili akademik anlamda birçok çalışma yapılmıştır. Öte yandan divan şairlerinin kaleme aldıkları bu tarih manzumeleri tezkirecilerin de dikkatini celb etmiştir. Ebced hesabıyla herhangi bir tarihi hadisenin kronolojik tespitine dayanan tarih manzumeleri, sağladığı bilgi ile tezkirecilerin müracaat ettikleri temel kaynaklardan birisi olmuştur. Şair biyografilerine dair her tür bilgiden istifade etmeye çalışan şu'ara tezkirecileri de Türk edebiyatında yazılan ilk tezkireden son tezkireye kadar eserlerinde tarih manzumelerine yer vermiş hatta bazen de kendileri tarih manzumesi yazmışlardır. Bu çalışmada yaklaşık altı yüz yıl boyunca aralıksız bir şekilde yazılmış olan şu'ara tezkirelerinde tezkirecilerin tarih manzumelerinden nasıl yararlandıkları tarihsel gelişim çizgisi takip edilerek aktarılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tarih Manzumeleri, Şu'ara Tezkireleri, Ebced Hesabı.

Abstract

The notion of chronogram has a deep-rooted history in the Ottoman poetry tradition. It is possible to come across historical poems written for various reasons in the divans of many divan poets. In fact, some divan poets gained fame with the historical poems they wrote in response to their talents, and their historiography was praised by the biographical sources of the period. Many academic studies have been carried out on these late poets, whose names have come to the fore in the subject of aborting history. On the other hand, these historical poems, written by divan poets, also attracted the attention of tezkire writers. Historical poems based on the chronological determination of any historical event with the ebced calculation have become one of the main sources that the tezkires applied for with the information they provided. Trying to benefit from all kinds of information about poet biographies, the authors of the poets tezkire also included history poems in their works from the first tezkire to the last tezkire written in Turkish literature, and even sometimes they wrote history poems themselves. In this study, it will be tried to convey how the tezkires benefited from the historical poems in the poets tezkire, which were written uninterruptedly for about six hundred years, by following the historical development line.

Keywords: Historical Poems, Poet Tezkires, Ebced Calculus.

Giriş

Klasik Türk edebiyatı geleneği içerisinde şair tezkireleri ve tarih manzumelerinin önemli bir yeri vardır. Birbirlerini tamamlayıcı iki önemli unsur olarak tezkireler ve tarih manzumeleri asırlar boyunca birbirlerinden istifade etmiş iki edebî türdür. Tezkireciler eserlerini kaleme alırken kaynakların elverdiği fırsata binaen yazılı ve sözlü kaynaklara müracaat ederler. Şairlerin biyografileri hakkında bilgi veren tezkireciler için tarih manzumeleri, önemli birer yazılı dokümandır. Başvurulan kaynakların sahilhliği ve bir bakıma çokluğu şairlerle ilgili verilen bilgilerin de daha sağlam bir zemine oturtulmasını sağlar. Şairlerin kendi eserlerinden biyografi kaynaklarına, mecmualardan mezar taşlarına kadar kendisi ile ilgili bilgi derlenebilecek birçok yazılı kaynak mevcuttur. Tarih manzumeleri de özellikle barındırdıkları farklı muhtevalar itibarıyla şair hatta devrin tarihi olaylarıyla ilgili birçok bilgi verirler. Bir tarih manzumesinde şairin vefatı, doğum tarihi, hangi meslekleri ne zaman ifa ettiği, yazdığı bir eserin ne zaman bitirildiği gibi biyografik bilgilerin yanı sıra özellikle Osmanlı döneminde bir ülke, şehir ya da kalenin fethi, herhangi bir hükümdarın cülusu ya da tahttan indirilmesi gibi tarihî bilgilere de yer verilir.

Yani tarih manzumeleri bir bakıma özellikle kronolojik açıdan sağladığı bilgilerle tarih ilminin çeşitli dönemlerine de ışık tutar. Tezkireciler eserlerinde tarih manzumelerinden sadece kaynak olarak istifade etmezler. Unutulmamalıdır ki tarih düşürme, belagat kitaplarında edebî sanatların bir türü olarak zikredilir. Bundan dolayı da tarih manzumesi yazabilmek için iyi bir ebced bilgisiyle beraber geleneğin ön gördüğü sanatsal bir kabiliyete de sahip olmak gerekir. Tezkireci de bu durumun farkında olacak ki kimi şairlerden bahsederken “iyi tarihleri vardır” ya da “müverrih şairlerdendir” gibi onun bu kabiliyete vakıf olduğuna dair açıklayıcı izahlarda bulunur. Öte yandan tezkirecilerin çoğunun iyi birer divan şairi olması onların da tarih düşürme hususunda çalışmalarının olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim bazı tezkirecilerin eserlerinde kendilerinin de çeşitli durumlara tarih düşürdükleri hatta kimi tezkirecilerin ise düşürdükleri bir tarih manzumesinin nasıl hesaplanması gerektiği hakkında bilgi verdiği görülür. Bu bakımdan yaklaşık altı asır boyunca kaleme alınan şair tezkireleri her dönemde tarih manzumelerinden bazen kaynak bazen de şairin sanatsal kabiliyetini ifşa ettiği edebî bir eser olarak yararlanmıştır.

1. Türk Tezkireciliđinde Tarih Düşürme Geleneği

1.1. Tezkirelerde Tarih Düşürme Geleneğinin Tarihî Seyri

Türk tezkirecilik tarihi içerisinde ilk tezkireden başlamak suretiyle tarih manzumelerine hep yer verilmiştir. Hatta denilebilir ki ilk tezkireden son tezkireye kadar tarih manzumeleri şair biyografilerine dair bilgilerin vazgeçilmez bir referans noktası olmuştur. Bu yüzden tarih manzumelerinin Osmanlı sahası tezkirelerinde nasıl

bir seyir izlediklerine dair kısa bir bilgi vermek yerinde olacaktır. Bu değerlendirme yapılırken tarih manzumelerinden her yüzyılda yazılmış olan belirli tezkirelerin örneklerine yer verilmiştir. Zira tarih manzumelerinin bulunduğu her tezkireden örnek vermek bu yazının sınırlarını aşmaktadır. Türk edebiyatındaki ilk tezkire olan Ali Şîr Nevâyî'nin (ö. 1501) *Mecâlisü'n-nefâyis* tezkiresinde az da olsa düşürülen kimi tarihlere rastlamak mümkündür. Ancak Nevâyî'nin tezkiresindeki tarihler birer manzume olmaktan ziyade tek bir kelimedenden oluşurlar. Bunun temel sebebi ise ilk dönem tarihlerin ezberleme kolaylığı sağlamasından dolayı kısa yazılmalarından kaynaklanır. *Mecâlisü'n-nefâyis* tezkiresinde toplam iki tarih mevcuttur. Bunlardan biri tezkireciye diğeri ise başka bir şaire aittir. İlk tarihe çoğu tezkirede olduğu gibi şairin vefatı dolayısıyla başvurulmuştur. Baba Hudâyâd (ö. 1457) adındaki şairin Semerkant'ta gerçekleşen vefatına düşülen tarih şöyledir:

“*Ve Baba Hudây-dâd kim dirler ki abdâldın irmiş, Semerkand'da fevt bolganda fevtinging târihi “Mezûb-ı sâlik” tapkandır.*” (Eraslan, 2001, s. 178).

1491 tarihinde kaleme alınan *Mecâlisü'n-nefâyis* tezkiresinde dahi bu tarz örneklere tesadüf edilmesi tarih düşürme geleneğinin Türk tezkirecilik tarihinde ne denli köklü bir geçmişe sahip olduğunun en büyük kanıtıdır. Ali Şîr Nevâyî de kendisinden sonraki tezkireciler gibi düşürülen tarihe kaynak babında müracaat etmiştir. Tarihin kısa ve sade oluşu, türün tezkirelerdeki ilk örnekleri olması nedeniyledir. Nevâyî'ye ait tezkirenin hem Türk tezkireciliği hem de Osmanlı sahasında yazılmış tezkireler üzerinde mühim bir yeri vardır. Özellikle XVI. yüzyıl tezkirelerinden Sehî, (ö. 1548) Latîfi (ö. 1582) ve Aşık Çelebi (1572) tezkirelerinin mukaddimelerine bakıldığında tezkirecilerin Molla Câmî'nin (ö. 1492) *Bahâristân'ı* Devletşâh'ın (ö. 1491) *Tezkire-i Şu'arâ*'sını ve Ali Şîr Nevâyî'nin *Mecâlisü'n-nefâyis*'ini örnek aldıklarını belirttiklerine tanık olmaktadır. Özellikle Sehî'nin *Heşt Behişt* tezkiresi sadece muhteva bakımından değil şekilsel olarak da Nevâyî tezkiresini örnek almıştır.

XVI. yüzyılda ilk örneklerini vermeye başlayan Osmanlı sahası tezkirelerinin hemen hemen hepsinde tarih manzumelerine yer verilmiştir. Bu dönemde yer verilen tarihlerin kısa olmaktan ziyade artık manzume hâlinde kaleme alındıkları ve tezkirecilerin tarih manzumelerini biyografi ile ilgili birer referans noktası olarak almalarının yanı sıra şairlerin sanatsal kabiliyetlerini sergiledikleri bir tür olarak da değerlendirdikleri görülür. Neticede belagat kitaplarında tarih manzumelerinden birer edebi sanat olarak bahsedilir. Dönemin ilk tezkiresi olan *Heşt Behişt*'te çok olmamakla beraber farklı tarihi hadiselerle düşülmüş tarih manzumeleri bulunmaktadır. Tezkirede yer verilen tüm tarih manzumelerinin müellifleri bellidir. Öte yandan Sehî, kendi düşürdüğü bir tarihe de yer vermiştir. Tezkiredeki ilk tarih Mevlânâ İshâk'ın (ö. 1537) Şam'a kadı olması vesilesiyle kendisinin söylemiş olduğu tarihtir.

“Şâm kâzısı olduğı vakit bu târihi didi:
Şehr-i Zi'l-hicce'de 'azmîm sefer-i Şâm oldı
İstedüm yazmaga târîhini ahşam oldı”

(İpekten vd., 2017, s. 62)

Devrin ikinci önemli tezkiresi olan Latîfi'nin *Tezkiretü's-şu'arâ*'sında da bu gelenek aynı şekilde devam ettirilmiştir. Latîfi'nin tezkiresinde yer verdiği tarihlerin miktarı sayısal açıdan Sehî'den çok farklı değildir. Osmanlı kültür hayatının vazgeçilmez kaynaklarından olan edebi eserlerin birçoğuna ya müellifleri ya da onun dışında bir arkadaşı veyahut kitabını çok sevmiş bir okuru tarafından kitabın itmami için tarih düşürdüğü görülmektedir. Hatta başta Latîfi olmak üzere tezkirelerin itmamlarına da tarihler yazılmıştır. Bu açıdan bakıldığında Latîfi, tezkiresinde kitap itmamına düşülmüş bir tarihe yer veren ilk tezkirecidir. Kemal-paşazâde'nin (ö.1534) biyografisi anlatılırken Osmanlı tarihi de yazmış olan müverrihin mesnevisi *Nigâristân* için düşürmüş olduğu Farsça tarih şöyledir:

“Dilem ez-lisân-ı gayb çün der-hâst bârîheş
Nigâristân-ı bî-mânend râst târîheş”

(Canım, 2018, s. 118)

Bu yüzyılda kaleme alınan Âşık Çelebi'nin *Meşâ'irü's-şu'arâ* tezkiresi sadece XVI. yüzyılda değil; Türk edebiyatında yazılmış tüm tezkireler içerisinde tarih manzumelerinin çokluğu ve işlenen konuların çeşitliliği bakımından köşe taşı bir niteliğe sahiptir. Kendi devrinde ya da daha önceki yüzyıllarda yetişmiş olan birçok şairin tarih manzumelerine yer veren Âşık Çelebi'nin tezkiresinde kendi tarihleri de mevcuttur. Âşık Çelebi, diğer tezkirecilerden farklı olarak İstanbul'un değişik edebî muhitlerinde bir araya geldiği çokça şair arkadaşına sahiptir. Tezkiresindeki şair biyografilerinin bir kısmında şairle ilgili bilgiyi yine şairle birebir görüşerek alması bunun en önemli kanıtıdır. Şu'ara beyninde bu denli tanıdığın varlığı onun da arkadaşları için tarih düşürmesine sebebiyet vermiştir. Bu anlamda tezkiredeki en belirgin tarihlerden biri Çelebi'nin yakın dostlarından müverrih Kandî (ö. 1555) için düşürdüğü iki tarihtir. Bunlardan ilki Kandî'nin vefatına ikincisi ise Kandî'nin vefat yıl dönümüne düşülmüştür.

“Mezkûrun fevtine çok kimesneler târîh dimişlerdür. Cümleden eşbehi Sihri didüğüdür. Târîh:

Âh u hayfâ Kandî rihlet eyledi

Fakîr dahı vefât-ı Kandî'ye bu vech ile târîh didüm. Târîh li-mü'ellifihi:

Dünyeden itdi çün sefer Kandî-i şekker-beyân

Sâl-ı vefâtına didüm. Târîh:

Vây müverrih-i zamân”

(Kılıç, 2018, s. 584)

XVII. yüzyıla geldiğinde aralıksız bir şekilde yeni örnekler vermeye devam eden şair tezkirelerinde özellikle muhteva bakımından kısmi değişikliklerin meydana geldiği

görülmektedir. XVI. yüzyıl tezkirelerinde uzun uzadıya verilen şair biyografileri bu yüzyılda iyice kısalmıştır. XVII. yüzyıl tezkirecileri biyografiden ziyade şairlerin şiirlerine ağırlık vermiş ve bu durum Kaf-zâde Fa'izî'nin (ö. ?) antolojik nitelik taşıyan tezkiresi *Zübdetü'l-eş'âr* ile zirveye ulaşmıştır. Tarih düşürme geleneği bu dönem tezkirelerinde de olanca hızıyla devam etmiş ve XVI. yüzyılda olduğu gibi en çok vefatlara düşülen tarihlere yer verilmiştir.

XVII. yüzyılın ilk tezkiresi olan Riyâzî'nin (ö. 1644) *Riyâzü'ş-şu'arâ*'sında da tarih manzumeleri önemli bir yer tutmaktadır. Öyle ki tezkirenin hem âgâzına hem de itmâmına devrin önemli müverrihleri tarafından tarihler düşülmüştür. Riyâzî, ayrıca tezkiresine düşülmüş tarihlerin ne anlama geldiklerine dair izahatta da bulunmuştur. Buna göre ünlü müverrih Hâşimî-i Burusevî'nin (ö. 1641) düştüğü târîh-i âgâz tezkirenin sadece bir dönemi aktarmadığına, Fâyizî Çelebi'nin (ö. 1611) düşürdüğü târîh-i itmâm ise tezkirenin isminin *Riyâzü'ş-şu'arâ* oluşuna telmihtir.

“Bu risâlenün bin on altıda te'lîf ü tertibine âgâz olındukda Hâşimî-i Burusevî'nün didüğü târîhdür:

Târîh: Ahbâr-ı edvâr

Nesr: Ba'zı tezkireler gibi bir devre ihtisâsı olmaduğuna işâret maksûddur. Bin on sekiz Receb'inde encâma irişdükdü Fâyizî Çelebi'nün buyurdıkları târîhdür.

Târîh: Gülistân-zibâ-yı ehl-i ma'ârif

Nesr: Nâmı Riyâzü'ş-şu'arâ olduğuna telmîhdür.” (Açıkgöz, 2017, s. 355-356)

Görüldüğü gibi tarih manzumeleri sadece tezkirecilerin istifade ettikleri birer kaynak değil eserlerinin kaleme alındığı tarihi ifa eden birer kronolojik argüman niteliği de kazanmıştır. Riyâzî'ye ait tezkirenin tarih düşürme hususundaki en belirgin özelliği kimi durumlar için düşülen bazı tarihlerin yanlışlıklarını yine başka bir tarihle ispatlama yoluna gitmesidir. Riyâzî, tezkirenin İshâk Efendi maddesinde kendinden önceki tezkirecilerden Hasan Çelebi'nin şairle ilgili vermiş olduğu bir tarihin yanlış olduğunu başka bir tarihle ispat etmeye çalışmaktadır. Riyâzî, Hasan Çelebi (ö. 1604) tezkiresinde İshâk Çelebi'nin Sahn'a müderris iken bütün günahlarından tövbe ettiğine dair düşülen tarihin aslında müderrisliğinden yirmi sekiz sene önce olduğunu iddia eder ve bu iddiasını başka bir tarihle kanıtlamaya çalışır.

“Hasan Efendi, İshak Çelebi sahn müderrisi iken cemî'-i menâhiye tevbe idüp “Tübtü ila'llâh” diyü târîh dimişdür didüğünde galat-ı fâhiş ider. Sahnâ yüz otuz yedide müderris olmuşdur. “Sahnâ şerefdür)” târîhidür. Târîh-i tevbeden yirmi sekiz sene mü'ahhardur.”
(Açıkgöz, 2017, s. 57)

Devrin diğer bir önemli tezkiresi de Türk edebiyatındaki ilk antolojik tezkire olan Fa'izî'nin *Zübdetü'l-eş'âr*'ıdır. *Zübdetü'l-eş'âr*'da şairlere ait biyografiler yok denecek kadar azdır. Var olan biyografiler ise genellikle birkaç cümleden ibarettir. Ancak Fa'izî,

tezkiresinin genelinde elinden geldiği kadar tüm şairlerin vefat tarihlerine yer vermeye çalışmıştır. Bu yüzden tezkiredeki tarih manzumelerinin büyük bir çoğunluğu şairlerin vefatlarına düşülen tarihlerden oluşmaktadır. Tezkirede tarihlerinden en çok istifade edilen iki müverrih Bursalı Hâşimî ve Cinânî'dir (ö. 1595). Tezkirenin Ümîdî (ö. 11574) maddesinde Cinânî, Rûhî (ö. 1609) maddesinde ise Hâşimî'nin vefatlara düşülen tarihleri şöyledir:

“Ümîdî tokuz yüz yetmiş tokuzda fevt olmuştur. Târih-i Cinânî:
Kat' eyleyüp recâ'i gitdi Ümîdî eyvâh.” (Kayabaşı, 1997, s. 155)

“Rûhî-i yeniçeri. Bin on sekizde fevt olmuştur. Târih-i Hâşimî-i Burûsevî:
Cân virüp oldı revân mülk-i bekâya Rûhî” (Kayabaşı, 1997, s. 326)

Tarih düşürme ile ilgili diğer bir önemli örnek ise *Zübdetü'l-eş'âr*'da geçmektedir. Tezkireciler genellikle istifade ettikleri tarih manzumelerini şairlerden alırlar. Bu şairlerin kimi zaman isimleri zikredildiği hâlde kimi zaman da “şu'aradan bazıları, bazı yaran” gibi genel ifadelerle isimleri geçiştirilir. Yani düşürülmüş olan tarihin sahibi bir kişidir. Ancak Fa'izî, tezkiresinin Remzî (ö. 1533) maddesinde şairin vefatına Nazmî'nin düşürdüğü tarihi, *Mecma'u'n-nezâ'ir*'den temin ettiğini belirtmiştir.

“Remzî Peri Paşa. Tokuz yüz otuz tokuzda fevt olmuştur. Târih-i Nazmî Câmî'ün-
nezâyir.

Peri Paşa'nun mekânın 'adn ide Hayy u Vedûd (Kayabaşı, 1997, s. 321)

XVIII. yüzyıl tezkireleri tarih manzumelerine yer verme bağlamında oldukça zengin bir içeriğe sahiptir. Bu dönem tezkirelerinde şair biyografileri XVI. yüzyıla nazaran daha da genişletilmiştir. Özellikle Sâlim (ö. 1743) ve Safâyî (ö. 1726) tezkirelerinde kimi şairlere ait biyografilerin sayfalarca anlatıldığı görülmektedir. Biyografilerin uzaması paralelinde tarih manzumelerinin de konu çeşitliliği artmıştır. Yani daha önceki yüzyılda genel itibarıyla konusunu vefatların teşkil ettiği tarihler, muhteva olarak bu yüzyılda oldukça genişlemiştir. Fetihlerden kasr inşalarına, cüluslardan sünnet törenlerine kadar birçok farklı konuya düşürülen tarihlere tezkirelerde yer verilmiştir. XVIII. yüzyıl tezkireleri içerisinde tarih çeşitliliğinin en fazla olduğu tezkirelerin başında Safâyî'nin *Tezkire-i Şu'arâ'sı* gelmektedir. Tezkirede bazı şairlerin biyografileri anlatılırken tarih düşürme konusundaki maharetine atıfta bulunularak birçok tarihe yer verilmiştir. Örneğin tezkirenin Dürrî (ö. 1722) maddesinde şairin kendi düşürdüğü ve şair ile ilgili düşülen toplam dokuz adet tarih bulunmaktadır. Kimi şairlerin ise beş veya altı tarihine yer verildiği görülmektedir. Öte yandan sadece şairlerin değil şairlerle ilgili düşülen birden fazla tarihe rastlamak mümkündür. Tezkirede Nâ'îli'nin biyografisi anlatılırken şairin vefatına düşülmüş beş adet tarihe yer verilir. Tarih manzumelerinin mahlas kısımlarından anlaşıldığı kadarıyla bu tarihlerden birisi Nazmî (ö. 1679) diğeri ise Fevzî'ye (ö. 1698) aittir. Ancak diğer tarihlerin müellifleri belli değildir.

“Fevtine bu târîhler nazm olunmuşdur.

Târîh-i vefât-ı Nâ’îli:

Didiler halk-ı cihân fevtine anun târîh
Nâ’îl-i cennet ola Nâ’îl-i nâdire-fen

Târîh-i Diger:

Gûş idüp Fevzî didi târîhini
Nâ’îli ola şefâ’at Nâ’îli

Târîh-i Diger:

Didüm du’â ile târîh-i fevtini Nazmî
Behiştî Nâ’îli’ye eyleye mekân Mevlâ

Târîh-i Diger

Yed-i ecelle urup mühr eyledi imlâ
O pâdişâh-ı serîr-i memâlik-i ma’nâ

Târîh-i Diger

Nâ’îl-i firdevs bâdâ Nâ’îli el-Fâtiha”

(Altuner, 1989, s. 840-841)

XIX. yüzyıla gelindiğinde klasik Türk edebiyatının son temsilcilerini yetiştirip yerini Batılı tarz edebiyatın normlarına bıraktığı bir dönemde Türk tezkireciliği, önceki yüzyıllarda olduğu gibi hem biyografik bilginin yoğunlukta olduğu hem de antolojik nitelik taşıyan birçok örnek vermeye devam etmiştir. Devrin antolojik tarzda yazılmış olan tek tezkiresi Şefkat’in (ö. 1826) *Tezkiretü’ş-şu’arâ*’sıdır. XIX. yüzyıl tezkirecilerinin tamamı eserlerinde tarih manzumelerine yer vermişlerdir. Farklı tarihleri bulundurması babında devrin en önemli tezkiresi Fatîn’in (ö. 1853) *Hatimetü’l-eş’âr*’ıdır. Tezkire, şekil itibarıyla kendisinden önce ve sonra yazılan tezkirelerden bir yönüyle farklıdır. Tüm şair tezkirelerinde şairlerin biyografileri verildikten sonra şiirlerinden örnekler verilmesine rağmen *Hatimetü’l-eş’âr*’da tam tersine şairin şiirlerinden örnekler verildikten sonra biyografisine geçilir. Riyâzî tezkiresinde olduğu gibi Fatîn tezkiresinin de âgâz ve itmâmına kimi şairlerce tarihler düşülmüştür. Ancak Fatîn tezkiresinin âgâzına tezkirecinin yanı sıra altı şair tarafından da tarih düşülmüştür.

Tezkirede en dikkat çekici tarih hiç şüphesiz Sultan Abdülmecid’in doğum günü kutlamaları yani yeni yaşına girmesi vesilesiyle düşürülen tarihlerdir. Bilindiği gibi Osmanlı devlet erkânında padişahlar için doğum günü kutlamaları II. Mahmud ile başlamıştır. Böylece II. Mahmud’dan VI. Mehmed Vahdeddin’e kadar geçen son yedi Osmanlı padişahı için doğum günü kutlamaları yapılması bir protokol kuralı haline gelmiştir (Olgun, 2018, s. 111). Klasik tarzda şiirler yazan şairler de özellikle muhteva bakımından kendilerini çağın gereklerine uyarlamış ve daha önce örnekleri

görülmeven doğum günlerine dair tarih manzumeleri yazmışlardır. Fatîn, tezkiresinde Sultan Abdülmecid'in yeni yaşı vesilesiyle düşürülen toplam üç tarihe yer vermiştir. Tarih manzumelerine yer verilen şairler sırasıyla Rüstem Rif at Beg (ö. 1859), Cerrah Şâkir Efendi (ö. 1839-?) ve Muhammed Fâzıl Pâşâ'dır (ö. ?). Muhammed Fâzıl Pâşâ'nın Sultan Abdülmecid'in yeni yaşı için düşürmüş olduğu tarih manzumesi şöyledir:

Târih

*Şehen-şâh-ı cihân-bân hazret-i Abdülmecid Hân'ı
Hudâ taht-ı hilâfette kıla devlet ile mevcûd
Ola dihîm-i şevketde burûc-ı sâbite mânend
Yaza levh u kalem günden güne evkâtın Mahmûd
Yazılsın gün-be-gün nusret tevârihi didi Fâzıl
İde 'Abdü'l-mecid Hân'a bu nev-sâl-i sa'îd ma'bûd* (Çiftçi, 2017, s. 384)

1.2. Bir Sıfat Olarak Müverrihlik

Müverrih, lügat manası itibariyle tarih yazan kimse, tarihçi ve ebced hesabıyla tarih düşüren kişi anlamlarına gelmektedir. Şair biyografilerine yer veren tezkirelerin birçoğunda tarih düşüren şairler için müverrih ifadesinin kullanıldığı görülmektedir. Ancak tarih düşüren şairler için müverrih ifadesini sadece tezkireciler değil; tarih yazan divan şairleri, kendileri için de kullanmışlardır. Tarih manzumesi yazan divan şairlerinin divanlarına bakıldığında şairin kendisini müverrih olarak nitelendirdiği görülür. Bu kullanıma örnek teşkil edecek en güzel örneklerden biri, tarihleriyle meşhur olmuş Adanalı Surûrî'dir (ö. 1814). Adanalı Surûrî, Hüznî mahlasını kullandığı dönemlerde tarih düşürmeye heves ettiğini ve bu konuda başarılı olduğunu ifade ettikten sonra kendisi için "müverrih" sıfatını kullanmıştır.

*"Eş'âra tab'um iki sene sa'y idüp ana
Gâyetde oldı semt-i tevârih mültemes
Târih-i sâl-i bedî' mu'cem yazup didüm
Hüznî rakamla itdi müverrihliğe heves"* (Canım, 2009, s. 107)

Klasik şiirin son demlerini yaşadığı ve Türk edebiyatının birçok yönüyle kendisini Batılı tarz edebiyata uyarlamaya çalıştığı XIX. yüzyılda yetmiş divan şiirinin son temsilcilerinden Keçeci-zâde İzzet Molla da (ö. 1829) şiirlerinde kendisini müverrih olarak tanıtan diğer bir şairdir. Şairin devrin tarih düşüren diğer şairlerini eleştirdiği ve kendisini müverrih olarak tanıttığı şiiri şöyledir:

*"Olur olmaz müverrih anlamaz İzzet bu târihi
Yine Hak eyledi Es'ed Efendi nutkım"* (Karabey, 2011, s. 80)

Tarih düşüren divan şairlerinin kendilerini "müverrih" olarak nitelendirmeleri aslında Adanalı Surûrî ve Keçeci-zâde İzzet Molla'dan çok daha öncedir. Bu örnekleri ilk dönem Osmanlı sahasında yazılmış şair tezkirelerinde görebilmek mümkündür.

1568’de tamamlanıp devrin hükümdarı II. Selim’e sunulan *Meşâ’irü’ş-şu’arâ* tezkiresinin Hasan Çelebi bahsinde, şairin Çaldıran Savaşı (1514) zaferi için düşmüş olduğu tarihte kendisine müverrih şeklinde hitap ettiği ve bu savaşın zaferine tarih düştüğü görülür:

“Ebü’l-feth Gâzi vü Sultân Selîm
Hired deng ü hayrâmdur râymun
Şeh-i tâc-dâr-ı selâtîn-i ‘ahd
Ser-i kisriyân hâkidür pâymun
Firişte-hisâl ü felek-kevkebe
Melek hâfız u hâdimi câymun
Kızılbaşın ceşin kırup ser-te-ser
Sıdı başların kesdi alayınun
Didi kim müverrih tokuz yüz yigirmi
İkinci güninde Receb ayınun”

(Kılıç, 2018, s. 266)

Divan şairlerinin kendilerini divanlarında müverrih olarak nitelendirdikleri birçok örnek mevcuttur. Divan şairlerinin müverrihliğe dair bu tanımlamalarına şair tezkirelerinde de tesadüf edilir. Birer biyografi ustası olan tezkireciler tıpkı divan şairleri gibi eserlerinde tarih düşüren şairler için “müverrih” tabirini kullanırlar. Osmanlı sahasında yazılan ilk tezkireden itibaren tezkirecilerin tarih manzumesi yazan şairler için müverrih tabirini kullandıkları görülür. *Heşt Behişt* tezkiresi müellifi Sehî de eserine konu ettiği Kandî ile ilgili bilgi verirken onun güzel tarihleri olan bir müverrih olduğunu söyler.

“Latîf eş’ârî ve garrâ kasîdeleri var. Ve ziyâde eyü müverrihdür. Çok eyü târihler dimişdür.” (İpekten vd., 2017, s. 179)

XVI. yüzyılın diğer bir önemli tezkirecisi olan Latîfi de biyografisini anlattığı İshak Çelebi’den bahsederken şairin tarih düşürme konusunda usta bir kalem olduğunu belirttiikten sonra onun Edirne’deki bir medreseye müderris olması vesilesiyle söylemiş olduğu bir tarihe yer verir. Elbette ki Latîfi de şairi daha önceki tezkireciler gibi müverrih olarak tanıtır.

Nesr: Ve kemâlâtun ekserinde kâmil ü râsih ve hûb münşi müverrih idi. Şehr-i Edirne’de Medrese-i dârü’l-hadîs ve müdârese-i tadrîs kendülere tevcîh ü tefvîz olundukda bu matla’-ı müverrihi mefâhireten târih dimişlerdür. Her bir târih vâki’ olmuştur.

“Âlim ü ehl-i tefsîr (933) rûşen-fakîh-i âfâk (933)

Allah ne müstehakdur (933) Dârü’l-hadîse İshâk (933)” (Canım, 2018, s. 131)

Görüldüğü kadarıyla hem divan şairlerinin hem de tezkirecilerin bakış açısına göre tarihte zuhur etmiş herhangi bir olaya düşülen kronolojik değer o değeri düşen kişinin müverrih yani tarihçi olarak nitelendirilmesi için yeterlidir. Kimi tezkireciler

düşürdükleri tarihlerin yanı sıra yazdıkları tezkirelerin de tarihi bir hüviyet taşıdığını mukaddimelerinde dile getirirler. Nitekim Âşık Çelebi, tezkire mukaddimesinde “şair saymadığı kişileri tezkiresine almadığından, eserine *Meşâ’irü’ş-şu’arâ* adını vermesine rağmen aslında muhtevası itibariyle *Tevârih-i Şu’arâ* denilmesi gerektiğinden bahsederek giriş kısmını bitirir. (Kılıç, 2018, s. 7) Yani tezkireci, eserine bahis ettiği şairlerin biyografilerine dair bilgilerin edebi yönünden ziyade tarihî birer argüman olduklarını ifade eder. Yine aynı tezkire mukaddimesinde Âşık Çelebi, Latîfi’den bahsederken “...*Monla Latîfi-i Kastamonî, benüm dahı tevârih-i şu’arâda kitâb tertîbi murâdumdur...*” (Kılıç, 2018, s. 95) şeklinde Latîfi’nin de eserinden tezkire değil de şairler tarihi olarak bahseder.

Tarih düşüren şairlerin müverrih olarak nitelendirilmesi sadece XVI. yüzyıl tezkirelerine mahsus bir durum değildir. Altı yüz yıl boyunca kaleme alınan şair tezkirelerinin çoğunda tezkirecilerin bu ifadeyi kullandıklarını söylemek mümkündür. Bu ifadenin kullanıldığı tüm tezkirelerden örnek vermek bu yazının sınırlarını aşacağından sadece her yüzyıldan bir tezkire örneği verilecektir. XVII. yüzyılın önemli tezkirelerinden olan *Rızâ Tezkiresi*’nin Edâyî (ö. 1647) maddesinde şairin Farsçayı iyi bildiği ve bunun yanı sıra devrin eşsiz müverrihlerinden olduğu ve benzersiz tarihler yazdığı belirtilir:

“*Hûb Fârsî-dân ve müverrih-i bî-hem-tâ-yı zamân olup tevârihi bî-nazîr ve tahmîsâtı dil-pezîrdür.*” (Zavotçu, 2017, s. 58).

XVIII. yüzyılda Safvet (ö. ?) tarafından yazılan *Nuhbetü’l-âsâr min Fevâ’idi’l-eş’âr* tezkiresinde devrin önemli müverrihlerinden Nisârî’nin (ö. 1664) müverrihliği ve tarihleri övülür. Diğer taraftan tezkirenin genelinde de bazı şairlerin biyografileri aktarılırken özellikle vefatları için Nisârî’nin tarihlerine müracaat edilir. Nisârî’nin tarih düşürme hususundaki mahareti devrin diğer tezkirelerinde de anlatılır:

“*Bir şâ’ir-i râsîh ve gâyet hûb müverrih ve tasarrufât-ı eş’âra kâdir şâ’ir-i şîrin-makâl ve memdûh-ı erbâb-ı fazl u kemâldir.*” (Güzel, 2012, s. 662).

XIX. yüzyılda da yazılan şu’ara tezkirelerinde tarih düşüren şairler için müverrih ifadesinin kullanılmasına devam edilmiştir. Devrin en önemli müverrih şairi hiç şüphesiz Adanalı Surûrî’dir. Surûrî, padişahlardan vezirlere kendi şair arkadaşlarından dönemin aydınlarına kadar birçok kişinin vefatına, veladetine ya da başından geçmiş önemli bir hadiseye tarih düşürmüştür. Bu dönemde yazılmış olan Şeyhülislâm Ârif Hikmet’in (ö. 1859) *Tezkiretü’ş-şu’arâsı*’nda da İlhamî mahlasını kullanan Sultan III. Selim’in hayatı aktarılırken onun vefatına tarih düşmüş olan Surûrî’den müverrih olarak bahsedilir:

“*Bin iki yüz yigirmi üç senesinde terk-i dağdağa-ı dünyâ eylemekle cenâb-ı şeyhül-islâm târih-i vefât-ı şahâneleri olmak üzere müverrih-i şehîr Surûrî’nin:*

Hayf cevri-i devr ile Sultân Selîm oldu şehîd

musra'-ı târihini tezkirelerinin bir köşesine kayd etmiştir.” Çınarcı, 2019, s. 21)

1.3. Tarih Düşüren Osmanlı Şu'ara Tezkirecileri

Şu'ara tezkirecileri tezkirelerinde çeşitli nedenlerden dolayı biyografilerini verdikleri şairlerin tarih manzumelerine yer vermelerinin yanı sıra kendileri de tarih manzumesi yazmış ve tezkirelerine kaydetmişlerdir. Bunun en önemli nedeni hiç kuşkusuz tezkirecilerin çoğunun da divan sahibi birer şair olmalarıdır. Yani tezkireci, eserini yazarken sadece biyograf vasfıyla değil kimi zaman şairliğinin de kendisine sağlamış olduğu sanatçı kimliğinden yararlanır ve bir anlamda müverrih özelliğini övdüğü şairin tarihleri kadar olmasa da kendi kabiliyeti oranında tarih manzumeleri yazar. Bu manzumeler bir yandan tezkireciye biyografiler için kaynak olma fırsatı sunarken diğer yandan tezkirecinin maharetini ortaya koymasına imkân verir. Klasik Türk edebiyatında yazılan tezkireler içerisinde her yüzyılda kendi tarih manzumelerine yer veren tezkireciler mevcuttur. Ali Şîr Nevâyî'nin tezkiresi *Mecâlisü'n-nefâys*'te başlattığı bu gelenek, XVI. yüzyılda Sehî, Âşık Çelebi, Ahdî ve Beyânî tezkireleriyle devam ettirilir. XVII. yüzyıl tezkirecilerinden Rızâ ve Fa'izî, XVIII. yüzyıl tezkirecilerinden İsmâ'il Belîğ (ö. 1729), Esrâr Dede (ö. 1797), Sâlim ve Âkif (ö. ?), XIX. yüzyıl tezkirecilerinden ise Fatîn ve Şeyhülislâm Ârif Hikmet, tezkirelerinde kendi yazdıkları tarih manzumelerine yer veren diğer tezkirecilerdir.

Türk edebiyatının ilk şairler tezkiresi olan ve Ali Şîr Nevâyî tarafından yazılan *Mecâlisü'n-nefâys*'te tezkirecinin düşürdüğü sadece bir tarih manzumesi mevcuttur. Tek bir sözcük halinde bulunan bu tarih Mevlânâ Tûtî (ö. 1462) adlı şairin vefatı vesilesiyle söylenmiştir:

“Fevtining târihi Şeyh Âzerî zikride ötti kim fakîr “horus” lafzı bile peydâ kılıp irdim.” (Eraslan, 2011, s. 39).

XVI. yüzyıl Osmanlı sahasında yazılmış ilk tezkire olan Sehî'nin *Heşt Behişt* tezkiresinde de yine tezkirecinin düştüğü tek bir tarih manzumesine tesadüf edilir. Sehî, divan edebiyatının en büyük şairlerinden biri olan Necâtî Bey (ö. 1509) için düşürmüş olduğu bu tarih beytini aynı zamanda şaire ait mezar taşının üzerine nakşettirir:

“Merkâdini fakîr binâ itdüm. Ve fevtine bu fakîrden işbu târih sâdır oldı ki tahrîr olup zikr olunur.

Târih-i fevt-i Necâtî: Nakl-i Necâtî ‘âleme târih olmagın

Târihini Sehî didi gîtdi Necâtî hayy” (İpekten vd., 2017, s. 96)

XVI. yüzyıl hatta Türk tezkirecileri içerisinde tezkiresinde kendi yazmış olduğu manzumelere en çok yer verenlerin başında Âşık Çelebi gelmektedir. Tezkiresinde düşürmüş olduğu tarihlerin bir kısmı kendisi bir kısmı ise başka şair veya devlet adamları içindir. Ancak Âşık Çelebi'nin tarih düşürme hususunda göstermiş olduğu

bu cömertliği divanında görmek güçtür. Tezkiresinin Nişânî-i Evvel maddesinde Bursa'da tanıştığını söylediği devlet adamlarından Maraş Beylerbeyi olan Mehmet Paşa'nın beylerbeyi olması vesilesiyle üç farklı tarih düşürdüğünü belirtir.¹ Bu tarihler şöyledir:

“Fakir anlarla Burusa'da âşnâ oldum ki envâ'-ı nevâzişlerine mazhar ve nazar-ı şâyestelerine manzar idüm. Mar'aş'a beglerbegi olup İstanbul'dan geldiklerinde bu üç târîhi diyüp hıdmetine iletdüm ki biri budur: Târîh:

Zihî pâşâ-yı Mar'aş

Diger:

Oldı pâşâ-yı Abilistân ol

Diger:

Mîr-i mîrân Mehemmed

Paşa” (Kılıç, 2018, s. 371)

XVII. yüzyıl tezkirelerinde biyografilerin kısalıp şiir örneklerinin artması paralelinde tezkirecilerin düşürmüş oldukları tarih manzumelerinin sayıları ve muhteva çeşitliliğinde bir azalma yaşanmıştır. Devrin en çok tarih düşüren tezkirecisi aynı zamanda ilk antolojik tezkire olan *Zübdetü'l-eş'âr*'ın müellifi Fa'izî'dir. Fa'izî'nin tezkiresinde yer verdiği tarih manzumelerinin tamamı biyografilerini yazdığı şairlerin vefatları içindir. Yani Fa'izî, bir bakıma tarih manzumelerini sanatsal hüner göstermekten ziyade müracaat edilecek birer kaynak olarak görmüştür. Tezkirecinin Nâmî (ö. 1589) adlı şairin vefatına düştüğü tarih şöyledir:

“Miyrek-zâde Nâmî bin on üçde fevt olmuşdur. Târîh-i fakîr-i câmi'ü'l-hurûf “vefât itdi Nâmî” (Kayabaşı, 1999, s. 528).

XVII. yüzyılın diğer bir tezkiresi olan *Rızâ Tezkiresi*'nde ise tezkirecinin sadece 1 adet tarih manzumesi mevcuttur. Başlığı Farsça olan bu tarih manzumesini tezkireci, eserinin itmâmı için kaleme almıştır.

“Târîh-i İn Kitâb-ı Râkîmu'l-hurûf Gofend

Bir seher 'aşkla olup ser-mest

Kilk ü kırtâs idi o dem der-dest

Çün Rızâ hâtrâ hutûr itdi

Pes hayâlüm gelüp zuhûr itdi

Eyledüm bu kitâba dikkât-i tâm

¹Âşık Çelebi'nin tezkiresinde kendisinin düştüğü birçok tarih mevcuttur. Bu çalışmada temel gayemiz tezkirecinin tarih düşürme geleneği içerisindeki yerini tespit amaçlı olduğu için sadece üç tarihine yer verilmiştir. Âşık Çelebi'nin tarihleri için bkz.: Günay Kut, “Âşık Çelebi'nin Meşâ'irü's-şu'arâ'da Söylediği Tarihler”, *Acâ'ibü'l-mahlûkat Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları-II*, (İstanbul: Simurg Yayınları, 2010).

*'Avn-ı Hakkıla çün oldı tamâm
İrdi nâ-geh sitâyîş-i bî-çün
Oldı târîh câmi'-i mazmûn'*

(Zavotçu, 2017, s. 232-233)

XVIII. yüzyılda tezkireciler, bir önceki yüzyılın aksine şair biyografilerini tekrar uzatmış bunun doğal bir neticesi olarak da tarih manzumelerinin sayısında ciddi bir artış olmuştur. Devrin tek antoloji nitelikli tezkiresi İsmâ'il Belîğ'in *Nuhbetü'l-âsâr* tezkiresidir. İsmâ'il Belîğ de antolojik tezkire yazar Fa'izî'nin yaptığı gibi sadece şairlerin vefatlarına düşülen tarihler yazmıştır. Belîğ, tezkiresinde Râsim ve Kâtib adlı şairlerin vefatlarına tarih düşürmüştür. Düşülen bu tarihler yine Fa'izî'de olduğu gibi tek cümlelik tarihlerdir. Fa'izî ve İsmâ'il Belîğ tezkiresi arasındaki bu benzerliğin temel sebebi *Nuhbetü'l-âsâr*'ın *Zübdeti'l-eş'âr*'a zeyl olarak yazılmasından kaynaklanır.

"Vefâtına câmi'ü'l-âsâr-ı fakîrün târîhdür. "Kazıldı nâm-ı Râsim seng-i kabre nâgehânî vâh" (Abdülkerimoğlu, 1985. s. 147)

"Fevtine bu fakîr-i câmi'ü'l-âsârın târîhidür. (1113). "Nakl-ı nâ'im eyledi rûh-ı Kâtib" (Abdülkerimoğlu, 1985. s. 438)

Türk edebiyatında sadece Mevlevî şairlerin biyografilerini anlatan ve XVIII. yüzyılda kaleme alınan *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye* müellifi Esrâr Dede de müverrih tezkirecilerdendir. Tezkirede çok olmamakla beraber iki şairin vefatına Esrâr Dede tarafından tarih düşülmüştür. Bu şairler Hâfız-ı Manâstırî² (ö. 1803) ve Dervîş Niyâz'dır (ö. 1793).

"Li-müellîfihi

*Mevlevî Hâfız Manâstırlı Dede
Kim Ebû Bekr idi nâmı dünyede
Döndi hem târîh-i fevtin söyledi
Şakalabânî gitdi dergelden didi"*

(Genç, 2017, s. 90-91)

"Târîh-i li-münşihî

Hisâb olınsa çıkar işbu mısra'um târîh

Niyâz Hüseyin Dede Vasl-ı Hakk'a itdi sefer" (Genç, 2017, s. 294)

Bu dönem tezkirecilerinden bazıları her ne kadar şairlerin biyografileri ile ilgili tarih düşürmeseler de kendi tezkirelerinin itmâmı için tarih düşürme geleneğini devam ettirmişlerdir. XVIII. yüzyıl tezkirecilerinden Sâlim ve Âkif, eserlerinin itmâmına tarih düşüren tezkire müelliflerindedir. Tezkirecilerin düşürdükleri tarihler uzun olduğundan burada sadece tarihlerin ilk ve tarihin düşürüldüğü son beyte yer verilmiştir.

² Esrâr Dede'nin Hâfız-ı Manâstırî vefatına düştüğü tarih manzumesi çok uzun olduğundan ilgili tarihin sadece vefat tarihini belirten beytine yer verilmiştir.

“*Li-münşi’ihi’l-fakîr*

Hakka hamd olsun eyâ sadr-ı be-nâm

Tezkirem emrin ile oldu tamâm

Dedi târihin anın hâme-i ter

Oldı encâm-reside bu eser” (İnce, 2018, s. 473-474)

“*Târih-i O Berâ-yı Tamâm-Şoden-i Kitâb*

Bu tezkire-i silk-i dürer-bâr-ı nevâdur

Takdîm-i şehensâh-ı cihân olsa sezâdur

‘Âkif bulalı bu eserün sûret-i itmâm

Târihine Mir’at-ı Şî’r dinse sezâdur”

(Kılıcı, 2001, s. 120-121)

XIX. yüzyıl artık klasik Türk edebiyatının son demlerini yaşadığı ve son büyük temsilcilerini yetiştirdiği devirdir. Klasik şiirin aksine şair tezkireleri bu yüzyılda da çokça örnekleriyle karşımıza çıkar. Tezkirelerin genelinde hâlen tarih manzumelerine yer verildiği ve ancak tezkirecilerin önceki yüzyıllara göre kendi düştükleri tarihlerde ciddi bir azalmanın olduğu göze çarpar. XIX. yüzyıl tezkireleri içerisinde tarih düşüren tezkireciler, Esad Efendi ve Şeyhülislâm Ârif Hikmet’dir. Esad Efendi, tezkiresinde toplam dört tarihe yer vermiştir. Yer verdiği tarihler kendisinden önceki tezkirecilerde olduğu gibi şairlerin vefatları sebebiyledir. Tezkiredeki tarihlerden en önemlileri devrin önde gelen şairlerinden İhyâ Yahyâ Efendi (ö. 1813), diğeri ise yine devrin Osmanlı hükümdarı olan III. Selim’in vefatlarına düşülen tarihlerdir.

“*İntikâl eyledi şâ’ir İhyâ*

Ana Hayy-i Vahîd itsin rahmet”

(Oğraş, 2018, s. 36)

“*Dökdi Es’ad katre-i eşkin yazup târihi*

Meskeni Sultân Selîm-i Sâlisin ol cinân”

(Oğraş, 2018, s. 52)

Devrin diğeri bir tezkirecisi olan Şeyhülislâm Ârif Hikmet, tezkiresindeki iki şairin vefatlarına tarih düşürmüştür. Refî’ (ö. 1819) ve Revnak (ö. 1812) adındaki şairlerin vefatlarına düşülen bu tarihler tek cümle halindedir. Şeyhülislâm Ârif Hikmet’in kendi tezkiresi dışında Fatîm ve Ali Emîrî (ö. 1924) tezkirelerinde de tarihleri bulunur.

“*Adm mekân eyledi şâ’ir Refî”* (Çınarcı, 2019, s. 55)

1.4. Muhtevası Farklı Tarih Manzumeleri

Klasik Türk şairlerinin divanlarında ve tezkirecilerin tezkirelerinde yer verdikleri tarih manzumelerinde birçok farklı konu işlenmiştir. Padişahların tahta çıkmaları, tanınmış kişilerin mühim mevkilere tayinleri, şehzadelerin, sultanların, konu komşu eş ve dost çocuklarının doğumları, intihar edenler, boynu vurulanlar, şehit olanlar ölüm vs. gibi ferdi olayların yanı sıra yangın, salgın hastalık, zafer ve fetihler gibi genel

hadiselere varana kadar tarihlenmiştir (Yakıt, 1992, s. 67). Tarih manzumelerinin bulunduğu divanların çoğunda bu konulara rastlamak mümkündür. Çünkü toplumsal yaşamın en önemli tanıklarından biri olan şair, vuku bulan bu olaylara karşı duyarsız kalmamış ve kimi zaman şiirlerine kimi zamanda tarih manzumelerine bu durumu yansıtmıştır. Sosyal hayatta zuhur etmiş değişik hadiseleri kayıt altına alan bu tarih manzumelerinin muhatapları da farklı kişilerden oluşmaktadır. Tarih manzumesinin düşürüldüğü kişi bazen bir padişah bazen maddi yardımlarını sanat erbabından esirgemeyen bir hami bazen de tezkirecinin en yakın arkadaşı olmuştur. Divan şairlerinin divanlarında yer verdikleri tarih manzumelerinin hangi muhtevaları içerdikleri ile ilgili daha önce birçok akademik çalışma³ yapılmıştır. Bu başlık altında mevcut çalışmaların verdiği bilgileri tekrar etmek yerine tezkirelerde muhtevaları bakımından farklı konulara düşürülen tarihlere yer verilecektir.

Tezkirelerdeki tarih manzumelerinde çoğunlukla başta vefatlar olmak üzere veladetler, cüluslar, bina inşaları, şehir ve kale fetihleri gibi birçok farklı konu işlenmiştir. Öte yandan şairlerin çoğu kez bu alışıldık konuların dışında özellikle bireysel manada meydana gelmiş olaylara da tarih düşürdükleri görülür. Tarih manzumelerinin muhatapları genellikle önemli kişiler ya da mühim hadiselerdir. Yani bir padişahın tahta çıkışı, önemli bir âlimin vefatı, devlet için stratejik öneme sahip bir yerin fethi ya da toplumu derinden etkileyen bir doğa hadisesi şairin dikkatini çekmiş ve şair de bu önemli hadiselerin insan zihninden silinip kaybolmasını engellemek için tarih manzumesi yazmıştır. Öte yandan sanatın büyüdü dünyasından feyz alan müverrih şair, toplumdan ziyade şahıslar için mühim olan çok sıradan olaylara da tarihler düşmüştür. Gelibolulu Mustafa Ali'nin (ö. 1600) *Künhü'l-ahbâr* eserinin tezkire kısmında bu tarz hadiselerle örnek teşkil edebilecek iki tarih mevcuttur. Tezkirede Riyâzi-i Diger (ö. ?) adlı şairin biyografisinden bahsedilirken onun fazıl kişilerden birinin kedisinin ölümüne tarih düştüğü belirtilir ve tarihin nasıl hesaplanması gerektiği ile ilgili bilgi verilir.

³ Bu çalışmalar için bakınız: S. Alkan İspirli, "Türk Edebiyatında Tarih Düşürme Geleneği", *Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 14, (200): 79-88; Mehmet Kırbıyık, "İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesinde Tarih Düşürme İle İlgili Bir Yazma Eser", *Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 8, (2010): 217-287; Şener Demirel, "Antepli Aynî Divanı'ndaki Tarih Manzumeleri Üzerine Bir İnceleme", *Turkish Studies*, 3/4 Yaz (2008): 372-398; Rıdvan Canım, "Klasik Türk Edebiyatında Tarih Düşürme Sanatı ve Bir Ebced Ustası: Adanalı Surûri". *Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13 (2009): 105-120; Rıza Oğraş, "Türk Edebiyatında Kitap Yazımına ve Basımına Tarih Düşürme Geleneği", *Turkish Studies*, 2/4 Kış (2007): 647-669; İ. Güven Kaya, "Divan Şiirinde Tarih Düşürme Geleneği ve Yahya Bey'in Bir Kasidesi", *Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 30 (2006): 39-56; S. Ebubekir Şahin, "Keçeci-zâde İzzet Molla'nın Yazdığı Tarih Manzumeleri", *Gazi Türkiyat*, 9 (2011): 149-163; Pervin Çapan, "Şefik Divanı Örnekleminde Manzum Tarih Düşürme Geleneği", *Prof. Dr. Mine Mengi Adına Türkoloji Sempozyumu Bildirileri (20-22 Ekim)*, Çukurova Üniversitesi, Adana, (2012), 85-69

“Bundan gayrı erbâb-ı fezâ’ilden birinün Arslan-nâm bir makbûl kedisi fevt
oldukda bu târihi dimişdür. Hak budur ki hûb edâ eylemişdür.

Ve lehû

Haylî kasdı var idi Arslan Beg’ün

Müş diyen düzde ammâ oldı fevt

Anun için didiler târihini

Avladı aslan pisiyi bebr-i mevt”

(İsen, 2017, s. 147)

Yine aynı tezkirede Me’âlî (ö. ?) adındaki şair de kedisinin ölümüne tarih düşürmüştür:

“Kendü kedisi vefâtına

Nazm

N’idelim âh pisi neyleyelüm vâh pisi”

(İsen, 2017, s. 205)

Sakal bırakmanın Osmanlı kültür hayatında çok önemli bir yeri vardır. Osmanlılarda irsâl-ı lihye adı verilen ve sakal bırakma geleneği olarak bilinen bu âdet, meşhurdur. Toplumda sakal bırakmanın olgunluk ölçüsü sayıldığı ve o kişiye tecrübeli bir insan vasfı kazandırdığı bilinir. Nitekim bu durumla ilgili söylenmiş atasözü ve deyimler vardır. Öte yandan özellikle devlet görevine giren ve ilmiye sınıfına tabi olan kişiler için sakal bırakmanın ayrı bir önemi vardı. Devlet hizmetine girenler, artık gençlikten çıkmış, efendi sırasına girmiş bulunmak için pek genç yaşta sakal bırakırlardı (Abdülaziz Bey, 1995, s. 98). İlmiye sınıfına tabi gençler ise biraz da olgun görünmek ve sakalın toplum içerisinde bireye yüklediği hikmet-amiz sıfattan yararlanabilmek için sakallarını asla kesmezlerdi. Sakalın toplum nezdindeki itibarı öyle bir konumdaydı ki insanlar, sakal bırakma tarihini mübarek gecelere denk getirmeye çalışırlardı. Sakal bırakma zamanı uğur addedildiğinden Mevlid-i Şerîf, Mi’râc-ı Şerîf ya da Be’rat gecelerinden birinin rastladığı mübarek günlere bırakılırdı (Abdülaziz Bey, 1995, s. 98). Öte yandan Osmanlı hükümdarlarından III. Ahmed’in sakal bırakılmasına dair bir fermanı mevcuttur. Zira III. Ahmed imtiyazlı ulemanın iyi tahsil görmeyen oğullarının sakal bırakmasını bir fermanla emretmiş, bu durum da ulema çocuklarının cehaletlerinin bu yolla örtülmeye çalışıldığı düşüncesiyle alay konusu olmuştur (Düzlü, 2020, s. 351). Tezkireciler de sakalın toplum nezdindeki değerinden bihaber kalmamış ve sakal bırakılmasına dair şairlerin düşürdükleri tarihlere de yer vermişlerdir. XVIII. yüzyıl tezkirelerinden *Safvet Tezkiresi*’nde Dürri’nin devrin hükümdarı III. Ahmed’in sakalına düştüğü tarih şöyledir:

“Utârid levh-i mühre Dürrîyâ yazdı bu târihi

Cemâl-i Ahmed’i sâye saldı şeh-per-i Cibrîl ”

(Güzel, 2012, s. 215)

XVII. yüzyılın önemli şairlerinden Nâbî ise IV. Mehmed’in vezirliğini ve musahipliğini de yapmış olan Mustafa Paşa’nın sakalına şu tarihi düşürmüştür.

“Nâbî-i bende didi târihin
Hatt-ı nevdür meh-i hüsne hâle”

(Güzel, 2012, s. 630)

Yeryüzü yaratıldığından bu yana tarihin farklı dönemlerinde insanlık, sıra dışı tabiat olaylarına tanıklık etmiştir. İnsan muhayyilesinde derin tesirler bırakan bu doğa olayları, kimi zaman sözlü kültür yoluyla kimi zaman da yazılı olarak nesilden nesile aktarılmıştır. Etrafında cereyan eden olayların en büyük tanıklarından olan müverrih şairler de bu duruma tepkisiz kalmamış ve tanık oldukları kimi olağanüstü olaylara tarih düşürmüşlerdir. Esrâr Dede tezkiresinin Neşâtî Dede (ö. 1674) maddesinde şair, 1030 (1620) tarihinde İstanbul’da bulunduğu esnada kışın şiddetli geçmesiyle Marmara Denizi’nin donmasına tanıklık etmiş ve bu doğa hadisesine tarih düşürmüştür.

“Hattâ bin otuz târihinde Dârü’d-devle-i İstânbûl’da bulunup şiddet-i şitâdan
İstânbûl ile Üskidâr beyninde vâkı’ deryâ bi’l-küllîyye müncemid ü yah-beste olup
çend nefer-i cesâret-perverün mürûr ü ‘ubûrî şöhet buldığı esnâda bu târihi gûyâ
oldılar.

Târih

Lafzen ü ma’nen ana didi Neşâtî târih
Be-meded tondı sovukdan bin otuzda deryâ”

(Genç, 2018, s. 281)

Sâfâyî tezkiresinin Hüseyin Cân (ö. 1695) maddesinde ise tezkireci, 1088 (1677) tarihinde İstanbul halkı arasında yumurtalardan yılan çıktığına dair bir söylentinin yayıldığını ve bu söylenti sebebiyle insanların uzun müddet yumurta yemediklerini belirttikten sonra şairin düştüğü tarihe yer verir:

“Bin seksen sekiz târihinde yumurtadan yılan çıkdı diyü İstanbul halkı nice zamân
yumurta eklinden ferâgat eyledükde Hüseyin Cân bu târihi nazm itmişdür.
Var kıyâs eyle kim n’olsa gerekdür bu sâl
Kim ana târih ola çıkdı yılan beyzâdan”

(Altuner, 1989, s. 182)

İslam dininin kendine göre farklı formlarını temsil eden tarikatlar, Osmanlı tarihi boyunca imparatorluğun değişik bölgelerinde faaliyet göstermiş ve hem toplumsal hayatta hem de devlet teşkilatında önemli taraftarlar bulmuşlardır. Tarikat şeylerinin nüfuzu sadece toplum nezdindeki insanlarla sınırlı kalmamış padişahlar üzerinde de ciddi tesirleri olmuştur. Nitekim Osmanlı hükümdarı her zaman popüler bir tarikat şeyhine saygı ve bağlılığını devam ettirmiştir (İnalçık, 2003, s. 14). Bu tarikatlar içerisinde hiç şüphesiz Mevleviliğin çok geniş bir faaliyet alanı vardır. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî ile birlikte temelleri atılan Mevlevilik, sadece Osmanlı devletinde değil; günümüz Türkiye’sinde dahi birçok müridinin olduğu bir cemaattir. Mevleviliğin Osmanlı hükümdarları içerisinde ciddi bir saygınlığının olduğunu özellikle cüluslarda görmekteyiz. Padişahlardan Abdülmecid, Abdülaziz, II. Abdülhamid ve V. Mehmed’in kılıç kuşanma merasimleri, Mevleviler tarafından

gerçekleştirilmiştir (Öngören, 2015, s. 64). Bilindiği gibi Mevleviliğin de her cemaat gibi kendine özgü belirli ritüelleri vardır. Bu ritüellerin en belirgin olanı ise sema törenidir. Na't, ney taksimi, peşrev, devr-i Veledî ve dört selam bölümlerinden oluşan sema töreni, tasavvuf öğretileri doğrultusunda şekillenmiş ve bugüne kadar gelmiştir. Mevlevî şairlerin hayatlarının anlatıldığı *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye* eserinin müellifi ve aynı zamanda bir Mevlevî olan Esrar Dede, tezkiresinin Abdülhalim Efendi maddesinde 1095 (1684) tarihinde bir Mevlevî tekkesinde icra edilen sema törenine dair devrin şairlerinden Rifâtî ve Rengî adlı şairlerin düşürdükleri tarihlere yer verir.

"...tenbîh-i ekîd-i Hazret-i Pîr-i dest-gîr ile icrâ-yı merâsim-i semâ' u safâya taraf-ı Sultân Mehmed Hân'dan fermân sâdır olup nağme lafzı târîh vâkı' oldu. Ve şu'arâ-yı vaktiden Rifâtî ve Rengî nâm şâ'irlerün târîhleridür.

Târîh:

İki neyzen çıkup ol demde didi Rifâtî târîh

Salâ ey sâlik-i dâna açıldı Mevlevî-hâne

Târîh-i Diger:

Nâylar viridi sadâyı cûş geldi Mevlevî"

(Genç, 2018, s. 200)

Fatî'nin *Hâtimetü'l-eş'âr* tezkiresinde ise devrin şairlerinden İbrahim Şefik Beg'in (ö. 1856) Yenikapı Mevlevihanesi şeyhi Osman Efendi'den sikke giymesi suretiyle Mevlevî tarikatına mensup oluşuna şu tarih düşürülür:

"Târîh

Sikke giymiş müjdeler 'Osmân Efendi'den Şefik

târîh-i menkûtu mantûkunca Yenikapı Mevlevîhânesi Şeyhi Osmân Selahaddin Efendi'den sikke-pûş-ı intisâb olduğu leyle-i mirâc-ı Hazret-i Nebevî'ye tesâdüf eyleyerek..." (Çiftçi, 2017, s. 273).

Yukarıda muhtevaları hakkında kısaca bilgi verdiğimiz tarih manzumelerinin yanı sıra tezkirelerde muhtevası farklı olan onlarca örneğe rastlamak mümkündür. Hadım edilmeye, yüzde çıkan çizgiye, sultanın ok atışına, kendisine yapılan iftiraya, savaşta kolun kesilmesine, bir dostun evinde konaklamaya, sevgilinin hattının görülmesine dair düşürülmüş tarih manzumelerine rastlamak mümkündür. Kendi devrinin en önemli tanıklarından olan şair de sanatsal kabiliyetini kullanarak en önemli hadiseden en sıradan hadiseye kadar yeteneği ölçüsünde tarih manzumeleri yazmıştır. Temel misyonu şairin hayatı, eserleri ve sanat anlayışını aktarmak olan şu'ara tezkirecileri de şairle ilgili edebî malzemeyi değerlendirmek adına bu tarz tarih manzumelerine yer vermişlerdir.

1.5. Yüzyıllara Göre Tezkirelerde İsimleri Sıkça Geçen Ünlü Müverrihler

Altı yüz yıl boyunca hemen her yüzyılda kaleme alınan şair tezkirelerinin hepsinde az ya da çok tarih manzumelerine rastlanır. Tezkirecilerin müverrih olarak nitelendirdikleri tarih manzumesi yazan şairlerin sayısı oldukça fazladır. Bir biyograf olmasının yanı sıra edebî eleştirmen kimliğine de sahip olan tezkireci, şairlerin şiir yazmak hususundaki kudretlerini değerlendirdiği gibi müverrih şairlerin de tarih düşürme sanatı konusundaki kabiliyetlerini değerlendirmeye tabi tutar. Tezkireciler genellikle iyi tarihler düşüren şairler için “eyü müverrihdür, müverrih-i bî-misâl, eyü tarihleri vardır” gibi ifadeler kullanırlar. Ancak tezkirelerin genelinde kullanılan bu ifadelerin güzel tarih yazan bütün müverrihler için kullanıldığını söylemek güçtür. Bu yüzden yüzyıllara göre tezkirelerdeki ünlü müverrih şairleri tespit ederken iyi olduğu söylenen müverrih şairlerin yanı sıra özellikle bir yazılı kaynak olarak tarih manzumelerine en çok müracaat edilen müverrihleri de esas aldık. Bu müverrihler belirlenirken devrin bütün tezkirelerine başvurulmuştur.

Bilindiği gibi Osmanlı sahasında ilk şu'ara tezkireleri XVI. yüzyılın başlarında yazılmaya başlanmıştır. XVI. yüzyıl tezkirelerinin iyi bir müverrih olduğu konusunda ittifak ettikleri iki önemli şair mevcuttur. Bunlardan ilki Kandî⁴ (ö. 1555) ikincisi ise Emrî'dir (ö. 1575). Özellikle Kandî'nin tarih düşürme hususunda maharetli olduğu ile ilgili bütün tezkirelerde övgü dolu sözler vardır. Kandî'den ilk bahseden Sehî Bey'e göre Kandî, “eyü tarihleri olan eyü bir müverrihtir” (İpekten, 2017, s. 179). Kandî ile ilgili XVI. yüzyılda yazılmış bütün tezkirelerde bilgi bulunmasına rağmen onun tarihleri ve tarihçiliği ile ilgili en ayrıntılı bilgileri kendisiyle birebir görüşmüş ve yakın arkadaşı olan Âşık Çelebi verir. Âşık Çelebi, tezkiresinde Kandî'nin şairliği ile ilgili genel bir ifade tarzı kullandıktan sonra asıl maharetini düşürdüğü tarihlerde gösterdiğini ve bu yönüyle devrinin seçkinlerinden olduğunu şu cümleyle izah eder:

“*Ammâ târihde tevârih-i eyyâmdan ve meşâhir-i enâmdan olup bu târihde fennün ferîdi idi.*” (Kılıç, 2018, s. 583).

Âşık Çelebi'nin tezkiresinde Kandî'nin tarihçiliği ile ilgili görüşlerine başvurduğu diğer bir şair ise XVI. yüzyılın önde gelen divan şairlerinden Zâtî'dir (ö. 1547). Âşık Çelebi'nin Kandî ve Keşfi'nin (ö. 1546) şairliğine dair sorduğu soruya Zâtî, Kandî'nin tarihçiliğini överek şöyle cevap verir:

“*Bir gün Zâtî'ye Kandî ve Keşfi kangısı eyü şâ'irdür ve fenn-i şî'rde kangısı kâdirdür didüm. İkisi bile necestür bir kalebe kesilmiş kerpiçdür. Hakikat gözleşek biri yok ve biri hiçdür. Kandî tevârih-i enâmdan ve şu'arâ-yı be-nâmdandur...*” (Kılıç, 2018, s. 306).

⁴ Kandî'nin tarihleri için bkz.: M. Nuri Çınarcı (2020). Tarih Düşürme Ustası Kandî ve Manzum Tarihleri, *International Journal of Social, Political and Economic Research*, (7), 1077-1089.

Âşık Çelebi, Kandî'nin biyografisi dışında özellikle kimi şairlerin vefat tarihlerini yazarken Kandî'nin düşürdüğü tarihlere başvurmuştur. Tezkirenin 'Ârifî(ö. 1562) maddesinde ise Kandî'nin sadece tarih düşürme değil tarih hesaplama konusundaki hünerini aktaran bir anekdot paylaşılmaktadır. Buna göre Kandî, 'Ârifî'nin İstanbul'da yapılmış olan bir çeşmeye düştüğü tarihin 3 eksik olduğunu tespit eder ve bunu mizahi bir şekilde yazdığı tek dizelik başka bir tarih ile şöyle aktarır:

“İstanbul'da iskelede bir çeşmeye târîh,

Kad bedâ 'aynen tusemmâ selsebil⁵

dimişdür. Ammâ Kandî bu târîh üç eksük diyü latîfe-güne dimişdür. Târîh:

‘Ârifî ‘ârif oldun üçi yedün” (Kılıç, 2018, s. 450).

XVI. yüzyıl tezkirecilerinin övgü dolu sözlerle anlattıkları diğer bir müverrih şair ise Edirneli Emrî'dir. Emrî'nin tarihçiliğinden bahseden ilk tezkireci Latîfî'dir. Latîfî, Emrî'nin biyografisini aktarırken onun tarih ve muamma söylemekte usta olduğunu belirttikten sonra müverrihin Merhaba Çelebi vefatına düşürdüğü bir tarihin de yer verir:

“Esnâ-i şu'arâ-i zamânda şâ'ir-i sâhir-i mâhir-i bârik-edâ ve hûb müverrih ü mu'ammâ-güşâdur.” (Canım, 2018, s.136). *Nesr: Bu târîh dahı Edirne kadısı iken fevt olan Merhabâ Efendi vefâtına dinmişdür.*

Götürüp oldem ayâğ ol şevka bir târîh idüp

Sâkiyâ bezm-i cihândan Merhabâ yâ hû dimiş” (Canım, 2018, s.137-138).

Emrî'nin tarihçiliği ile ilgili en ayrıntılı bilgileri Âşık Çelebi vermektedir. Latîfî gibi Emrî'nin tarih manzumeleri ve muammalarını öven Âşık Çelebi, onun eşsiz tarihlere sahip olduğunu belirtir. Âşık Çelebi'ye göre bir tarih manzumesinin her beyti ya da her dizesinden farklı tarihler çıkarmak ve o hem noktalı hem de noktasız harflerden bir tarih çıkarmanın mucidi Emrî'dir.

“Musanna' târîhler ki her beytten yâ her mısra'dan birkaç târîh istihrâc olunmak ve menkûta ve gayr-ı menkûta hurûfdan bir târîh istihrâc olunmak Emrî'nün ihtirâ'idur. Sâ'irler anun pey-revidür ve muktebis-i envâr-ı pertevidür. Nitekim bu târîh anundur. Târîh:

Devlet ü nâmıyla oldı vâridâtı Mustafâ” (Kılıç, 2018, s.153).

XVII. yüzyıl tezkirecilerinin tamamı tezkirelerinde tarih manzumelerine yer vermişlerdir. Tezkireciler içerisinde kaynak olarak en çok tarih manzumesine yer verenler ise Fâ'izî ve Riyâzî'dir. Her iki tezkirede tarihlerinden en çok istifade edilen şairler, Bursalı olan Cinânî ve Hâşimî'dir. XVI. yüzyıl tezkireleri içerisinde bu iki şairin tarih düşürme hususundaki maharetlerinden çok bahsedilmez. Haşimî'nin tarihçiliği

⁵ (Bunu yaptıktan sonra) selsebil denilen (bu) çeşme meydana gelmiştir.

ile ilgili tek değerlendirme ise Rızâ tezkiresinde yer alır. Rızâ ise şairin tarihçiliği ile ilgili değerlendirmesini tek cümle ile geçirir.

“Kuzât-ı sencîde-sıfâtdan olup müverrihlikle şöret-şî’âr idi.” (Zavotçu, 2017, s. 229)

Tezkirelerde şairlerin tarihçilikleri ve onların bu husustaki kabiliyetleri hakkında detaylı bilgi bulunmamasına rağmen özellikle Fâ’izî ve Riyâzî tezkirelerinde her iki şaire ait önemli sayıda tarih manzumesi bulunmaktadır. Sayısal olarak incelendiğinde Cinânî’nin Fâ’izî ve Riyâzî tezkirelerinde 11, Hâşimî⁶’nin ise Fâ’izî tezkiresinde 11, Riyâzî tezkiresinde 7 adet tarih manzumesi mevcuttur. Her iki müverrih şairin tarihlerinin tamamı tezkiredeki şairlerin vefatları dolayısıyladır. Öte yandan kaderin acı bir cilvesi olsa gerek Cinânî’nin vefatına düşülen tarihlerden birisi de Hâşimî’ye aittir. Riyâzî tezkiresinde geçen tarih şöyledir:

“Bin dörtde fevt oldukda Burûsevî Hâşimî dimişdür. Târih:

Cinânî eyleye gülzâr-ı ‘adne varıcak menzil” (Açıkgöz, 2017, s. 108)

Riyâzî tezkiresinde önemli miktarda tarih manzumeleri bulunan Hâşimî, aynı zamanda Riyâzî tezkiresinin âgâzına da tarih düşürmüştür. 1016 (1607-1608) tarihini veren tarih manzumesi Riyâzî tezkiresinde şöyle aktarılır:

“Bu risâlenün bin on altıda te’lif ü tertibine âgâz olundukda Hâşimî-i Burusevî’nün didüğü târihdür:

Târih: Ahbâr-ı edvâr” (Açıkgöz, 2017, s. 108)

XVIII. yüzyıl bir bakıma Türk edebiyatında en çok divan şairinin yetiştiği bir dönemdir. Tabii bunların tamamına şair demek elbette mümkün değildir. Nitekim devrin önemli şairlerinden Sünbülzâde Vehbî’nin (ö. 1720) şiirin ayaklar altına alındığı bir dönemde kendisine şair denilmesinden utandığını ifade etmesi şair sayısındaki artışın şiirin niteliğine pek sirayet etmediğini ortaya koymaktadır. Şair sayısındaki artış, müverrih şairlerin sayılarına da yansımıştır. Devrin tarih manzumelerine en çok yer veren tezkirelerinin başında Safâyî ve Esrâr Dede tezkireleri gelmektedir. Özellikle Safâyî tezkiresinde daha önceki tezkirelerden farklı olarak tek bir şairin biyografisi anlatılırken şairin çok sayıda tarih manzumelerine yine biyografisinde yer verilmiştir. Tezkirelerde tarihçiliğinden ve tarihlerinden en çok bahsedilen müverrih şairler Dürrî, Rüşdî (ö. 1739) ve Şeyh Gâlib’dır (ö. 1799).

Dönemin en önemli müverrih şairlerinden biri özellikle Sultan III. Ahmed’e yazdığı tarihlerle bilinen Dürrî’dır. Sâlim tezkiresinde şairin müverrihliği ile ilgili şu tespitler yapılır:

⁶ Hâşimî’nin tarihleri için bkz.: Faruk Sönmez(2021). Bursalı Hâşimî Divanı’nda Bulunan Tarih Manzumeleri Üzerine Bir İnceleme, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (3), 1067-1083

“*Husûsâ târih-gûyâlkda muvaffakun min-’indi’llâh olup katı cüz’î âzmâyiş-i tab’la ân-ı yesirde bir göz yumup açınca bi-hem-tâ bir târih-i bi-nâzîr iderlerdi.*” (İnce, 2018, s. 183).

Dürri’ye ait tarihlerin meşhur oluşu ve özellikle III. Ahmed gibi bir padişah için tarih düşürmesi, tezkirecilerin de bu tarihlere sıkça başvurmasına sebebiyet vermiştir. Nitekim Dürri’ye ait Safâyi tezkiresinde 6, Sâlim tezkiresinde 3 adet tarih manzumesi bulunmaktadır. Safâyi tezkiresindeki tarihler, III. Ahmed’in sakalına Çetr-i Hümâyûn’un yapılışına, Ali Paşa’nın yaptığı tekye ve medreseye, İsmail Efendi’nin yaptığı çeşmeye ve Celveti tekyesinin yapılışına düşülen tarihlerdir. Sâlim tezkiresinde ise Sâfâyi’deki tarihlerden farklı olarak sadece Mustafa Efendi’nin müftü oluşuna düşürülen tarihe yer verilmiştir. Devrin tezkirecileri tarafından övülen diğer bir müverrih şair ise Rüşdî’dir. Sahafılık mesleğini icra eden Rüşdî ile ilgili Sâlim tezkiresinde şairin gazel ve kaside yazmaktaki hüneri övüldükten sonra tarih söyleme hususunda da seçkin bir şair olduğu belirtilir. Safâyi tezkiresinde Rüşdî’ye ait 6, Sâlim tezkiresinde ise 2 tarih manzumesi bulunur. Safâyi tezkiresindeki tarihler, Şeyh Ahmed, Şeyh Hasan, Şeyh Alaeddin ve Köprülüzâde’nin vefatı ile Kamanıçe Kalesi fethine düşülmüştür. Sâlim tezkiresinde ise yine Şeyh Hasan ve Köprülüzâde vefatlarına düşülen tarihler mevcuttur.

“...*mütercem-i bi-hem-tânın kasâ’id ve gazelliyât ve metâli’ ü müfredâtından mâ’-ada târih-gûyâlkda dahı hümâ-yı tab’ı bülend-pervâz bir şâ’ir-i müsellemlü ü mümtaz olup...*” (İnce, 2018, s. 220).

Mevlevi şairlerin biyografilerini kaleme alan ve XVIII. yüzyılda yazılmış olan *Tezkire-i Şu’arâ-yı Mevleviyye*’de tarih manzumelerine en çok yer verilen şair Şeyh Gâlib’dir. Klasik Türk edebiyatının son dönem önemli şairlerinden olan Şeyh Gâlib’in toplamda 5 tarihinden bahis vardır. Tezkirecinin Gâlib Dede olarak adlandırdığı Şeyh Gâlib’in bu tarihlerinin tamamı bazı Mevlevi dedelerinin vefatlarına düşülmüştür. Bu tarihlerden en dikkat çekicisi ise Seyyid Ebubekir Efendi (ö. 1784) vefatına düşülen tarihtir. Şeyh Gâlib, bu tarihi Mesnevî’den iktibas yoluyla almıştır.

“*Ve ‘Ârif-i müşarü’n-ileyh bin yüz târihinde intikâl buyurup Dede Efendimüz Mesnevî-i Şerîf’den iktibas buyurdıkları târih-i beyt-i şerîfdür:*

Mesnevî:

Hâl-i ‘ârifin boved bîdâr hem

Goft Allâh Hum rukûd zîn merem”

(Genç, 2018, s. 216)

XIX. yüzyıl tezkirelerinde de tarih manzumelerine dolayısıyla ünlü müverrih şairlerin tarihlerine yer vermeye devam edilmiştir. Devrin en çok tarih manzumelerine yer veren tezkirecileri Fatîm ve Şeyhülislam Ârif Hikmet’tir. Bu tezkirelerde en çok övülen ve tarih manzumelerine sıkça yer verilen şairlerin başında

Adanalı Surûrî⁷ gelmektedir. Klasik Türk edebiyatında tarih düşürme sanatının en önemli temsilcilerinden olan Adanalı Surûrî, ilk tarihlerini Hüznî mahlasıyla yazmıştır. Hem Fatîn hem de Şeyhülislam Ârif Hikmet tezkiresinde başta vefatlar olmak üzere Surûrî'ye ait çok sayıda tarih manzumelerine yer verilmiştir. Özellikle Fatîn'in hem şairin kendi biyografisinde hem de onun tarihlerini kullandığı diğer şair biyografilerinde ondan “re’isü’l-müverrihîn” şeklinde bahsetmesi şairin tarih düşürme hususundaki maharetini ortaya koymasına bakımından önemlidir. Fatîn, Surûrî'nin kendi biyografisinde şairin tarihçiliğinden şöyle bahseder:

“Mûmâ-ileyh müverrihîn-i dehrin ba’is-i serveri ve nûkteverân-ı ‘asrın şâ’ir-i sâhib-ziveri olup...” (Çiftçi, 2017, s. 238).

Kânî Efendi'nin biyografisinde ise şairin vefatına tarih düşüren Surûrî ile ilgili “re’isü’l-müverrihîn” ifadesi kullanılmıştır.

“Re’isü’l-müverrihîn Surûrî Efendi-i dâniş-kârinin vefât-ı mûmâ-ileyhe inşâd eylediği târih-i rengîndir.” (Çiftçi, 2017, s. 419).

Değerlendirme ve Sonuç

Klasik Türk edebiyatı içerisinde tarih manzumeleri ve şair tezkirelerinin çok önemli bir yeri vardır. Şairlerin biyografilerini aktaran tezkireler ile önemli bir hadisenin kronolojik tespitini sanatlı bir üslupla dile getiren tarih manzumeleri, asırlar boyunca birbirlerini beslemiş iki önemli türdür. Özellikle tezkireciler açısından tarih manzumeleri biyografiler için kullanılan kaynakların başında gelmektedir. Tarih manzumeleri başta şairlerin veladetleri ve vefatları olmak üzere bitirdikleri bir eserin tarihi, üstlenmiş oldukları önemli görevler, sosyal hayatlarındaki önemli hadiseler vb. hususlarda tezkirelere ciddi manada bilgi aktarımında bulunurlar. Türk edebiyatında kaleme alınan ilk tezkireden başlamak suretiyle altı yüzyıl boyunca yazılmış hemen hemen her tezkirede tarih manzumelerine rastlamak mümkündür. Şu’ara tezkireleri genel itibariyle sadece şairlerin yazmış oldukları tarih manzumelerinden yararlanmamış; yeri geldiğinde kendileri de şairlerin çeşitli durumları için tarih düşürmüşlerdir. Tarih düşüren tezkireciler bununla birlikte yazmış oldukları tezkirenin âgâzına ya da itmamına da tarihler düşürmüş, bu yönleriyle de sanatçılık kudretlerini okuyucuya göstermeye çalışmışlardır. Tezkireciler de tıpkı klasik edebiyat şairleri gibi tarih düşüren şairleri müverrih olarak nitelendirmiş ve tezkirelerindeki değerlendirmeyi bu duruma göre yapmışlardır.

Türk tezkirecilik geleneği içerisinde ilk örneğini Alî Şîr Nevâyî'nin verdiği tezkirede tezkireci, hem bir şairin hem de kendisinin düşürmüş olduğu bir tarih

⁷ Adanalı Surûrî'nin tarihleri için bkz.: Canım, Rıdvan (2009). Klasik Türk Edebiyatında Tarih Düşürme Sanatı ve Bir Ebeced Ustası: Adanalı Surûrî, *Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13 (2), 105-120

manzumesine yer vermiştir. Sehî Bey'le devam ettirilen bu gelenek Âşık Çelebi ile birlikte zirveye ulaşmıştır. XVI. yüzyıl tezkirecilerinin tamamı tezkirelerinde tarih manzumelerine yer vermişlerdir. XVII. yüzyılda özellikle şair biyografilerinin de kısalması paralelinde tarih manzumelerinin kullanımında bir düşüş olmuştur. Bu dönem tezkireleri tarih manzumelerine genellikle şairlerin vefatları için müracaat etmişlerdir. XVIII. yüzyılda şair biyografilerinin tekrar uzaması ve özellikle birçok şairin yetiştiği bir dönem olması münasebetiyle tezkirecilerin tarih manzumelerini kullanım sıklığı tekrar artmıştır. Müverrih tarihçilerin de artmasıyla tezkireciler, artık tek bir şairin biyografisinde dahi ona ait birçok tarih manzumesine yer vermişlerdir. XIX. yüzyıl tezkirelerinde ise tarih manzumelerinin sayısı çok olmakla beraber muhteva olarak kendilerini çağın gereklerine uyarladıkları ve ciddi konu değişimlerinin meydana geldiği gözlerden kaçmaz. Bununla birlikte aynı yüzyılda yazılmış tezkirelerin içeriklerine bakıldığında belirli müverrih tarihçilerin ön plana çıktığı ve tezkireciler tarafından tarihçiliklerinin övüldüğü görülür. Hatta tarih manzumesi yazma hususunda çok maharetli olan müverrih şairlerin tarihçilikleri, şair kimliklerinin önüne geçmiştir. Bu yüzden belirli bir yüzyılda yazılmış olan tezkirelerde bazı müverrih şairlerin isimleri ön plana çıkmaktadır.

Kaynaklar

- Abdulkadiroğlu, A. (1985). *İsmail Belîğ, Nuhbetü'l-Âsâr Li-Zeyli Zübdeti'l-Eş'âr*, Gazi Üniversitesi Yayınları.
- Abdülaziz Bey (1995). *Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri, Toplum Hayatı*, (Kazım Arısan, Duygu Arısan Günay, Çev.), Tarih Vakfı Yayınları.
- Açıkgöz, N. (2017). *Riyâzî Muhammed Efendi, Riyâzü'ş-Şu'arâ*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Altuner, N. (1989). *Safa'i ve Tezkiresi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.
- Aydemir, E. ve Özer, F. (2019). *Eslâf, Fa'ik Reşâd*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Canım, R. (2009). Klasik Türk Edebiyatında Tarih Düşürme Sanatı ve Bir Ebced Ustası: Adanalı Sürûri, *Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 2, 105-120.
- Canım, R. (2018). *Latîfî, Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ (Tenkitli Metin)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Çınarcı M. N. (2019) *Tezkiretü'ş-Şu'arâ, Şeyhülislam Arif Hikmet Bey*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Çiftçi, Ö. (2017). *Fatîn Tezkiresi (Hatîmetü'l-eş'âr)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Düzlü, Ö. (2020). Ferman Padişahındır, III. Ahmed'in Sakal Fermanına Dair Bir Tarih Manzumesi, *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, S. 6, 345-358
- Eraslan, K. (2011). *Ali Şîr Nevâyî, Mecâlisü'n-Nefâyis*, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Genç, İ. (2017). *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Güzel, B. (2012). *Kemiksiz-zâde Safvet Mustafa ve "Nuhbetü'l-Âsâr Min Fevâ'idi'l-Eş'âr İsimli Şair Tezkiresi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İsen, M. (2017). *Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- İnce, A. (2018). *Sâlim Efendi, Tezkiretü'ş-Şu'arâ*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- İpekten, H., vd. (2017). *Heşt Behişt, Sehî Beg*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- İspirli, Serhan A. (2000). Türk Edebiyatında Tarih Düşürme Geleneği", *Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 14, 79-88.

- Karabey, T. (2011). *Tarih Düşürme Geleneği*, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 40, 80-82.
- Kayabaşı, B. (1997). *Kâfzâde Fâ'izi'nin Zübdetü'l-eş'ârı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kılıcı, M. (2001). *Enderunlu Mehmed Âkif, Mir'ât-ı Şi'r*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kılıç, F. (2018). *Âşık Çelebi, Meşâ'irü's-Şu'arâ*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Kut, G. (2010). *Acâ'ibü'l-Mahlukât, Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, Simurg Yayınları.
- Kutlar, F., S. Koncu, H. ve Çakır, M. (2017). *Mehmed Tevfik, Kâfile-i Şu'arâ*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Oğraş, R. (2018). *Bâğçe-i Safâ-Endûz, Es'ad Mehmed Efendi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Olgun, S. (2018). Padişahım Çok Yaşasın! Sosyal ve Siyasi Yönleriyle II. Abdülhamid İçin Yapılan Doğum Günü Kutlamaları, *Gazi Akademik Bakış*, 11 (23), 111-137.
- Öngören, R. (2015). Osmanlı Türkiyesi'nde Tarikatlar, Ceyhan, Semih (Ed.), *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, (1. Baskı,s. 55-94), İsam Yayınları.
- Yakıt, İ. (2017). *Türk-İslam Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme*, Ötüken Yayınları.
- Zavotçu, G. (2017). *Rızâ Tezkiresi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.